

Η χρήση Η/Υ στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής κοινωνικής έρευνας

Θεόδωρος Ιωσηφίδης*

Περίληψη

Το άρθρο στοχεύει σε μια εισαγωγική παρουσίαση ορισμένων παραμέτρων της αυξανόμενης χρήσης προγραμμάτων και λογισμικού ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, με έμφαση σε δεδομένα με τη μορφή κειμένου (ατομικές συνεντεύξεις, σημειώσεις έρευνας πεδίου, κείμενα από έρευνα με focus groups κτλ). Το άρθρο εστιάζει σε μερικές από τις πιο σημαντικές φιλοσοφικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές διαμάχες που προκάλεσε και συνεχίζει να προκαλεί η επέκταση της χρήσης ειδικού λογισμικού επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων ποιοτικού χαρακτήρα και στη συνέχεια προχωρά στην παρουσίαση μερικών από τις πιο βασικές κοινές δυνατότητες και αρχές λειτουργίας των προγραμμάτων αυτών.

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η εφαρμογή πολλών και νέων μεθοδολογιών άντλησης ποιοτικής κοινωνικής γνώσης και δεδομένων, η επέκταση της εφαρμογής πολυμεθοδολογικών ερευνητικών προγραμμάτων και προσεγγίσεων, καθώς και η ραγδαία αύξηση του όγκου, της πολλαπλότητας και της πολυπλοκότητας του ποιοτικού υλικού, οδήγησαν στην ανάπτυξη γενικών ή περισσότερο εξειδικευμένων

* Λέκτορας Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

προγραμμάτων Η/Υ και λογισμικών πακέτων για την επεξεργασία και την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων (Computer Assisted Qualitative Data Analysis CAQDAS).

Ο βασικός στόχος του άρθρου αυτού είναι μια εισαγωγική παρουσίαση ορισμένων κρίσιμων διαστάσεων της χρήσης ειδικών λογισμικών πακέτων επεξεργασίας και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων κοινωνικής έρευνας. Δεν αναφερόμαστε σε κάποιο συγκεκριμένο πρόγραμμα από τα πολλά που υπάρχουν και χρησιμοποιούνται (NUDIST, Ethnograph, Atlas.ti, WINMAX κτλ.), ούτε φυσικά καλύπτονται όλες οι διαστάσεις της χρήσης και του ρόλου τους στην ανάλυση. Μετά από μια συνοπτική αναφορά για τη φύση των ποιοτικών δεδομένων και της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας γενικότερα, δίδεται έμφαση σε ορισμένες από τις σημαντικότερες φιλοσοφικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές διαμάχες σχετικά με τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στη συνέχεια παρουσιάζονται με συνοπτικό τρόπο μερικές από τις κεντρικότερες (και στις περισσότερες περιπτώσεις, κοινές) αρχές, λειτουργίες και δυνατότητες των υπολογιστικών προγραμμάτων ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, με έμφαση στα δεδομένα υπό μορφή κειμένου.

2. Η Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα και τα Ποιοτικά Δεδομένα

Η ποιοτική κοινωνική έρευνα και οι ποιοτικές μεθοδολογίες γενικότερα, αποτελούν σχηματικά, ένα από τα δύο μεγάλα μεθοδολογικά παραδείγματα και ερευνητικά εργαλεία στις κοινωνικές επιστήμες. Τα βασικά ζητήματα που σχετίζονται με την ποιοτική μεθοδολογία (όπως και με κάθε μεθοδολογία), είναι η ερευνητική και μεθοδολογική προσέγγιση, το ερευνητικό πρόβλημα, η θεωρητική αφετηρία του ερευνητή και τα συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία άντλησης γνώσης από το ερευνητικό πεδίο (Λάζος 1998, Κυριαζή 1999).

Οι ποιοτικές μέθοδοι εφαρμόζονται σε ερευνητικά εγχειρήματα και προσεγγίσεις που έχουν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση ποιότητων και πιο συγκεκριμένα κοινωνικών ποιτήτων. Με άλλα λόγια έχουν στόχο την αποκάλυψη σχέσεων ή συσχετίσεων ανάμεσα σε κοινωνικά υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες, την περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση κοινωνικών διαδικασιών, τη διατύπω-

ση ή αναδιατύπωση υποθέσεων και θεωρητικών θέσεων για το κοινωνικό γίγνεσθαι και τη διακρίβωση κοινωνικών σχέσεων, θέσεων και ρόλων. Η ποιοτική έρευνα στοχεύει στην περιγραφή, ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση κοινωνικών φαινομένων, καταστάσεων και ομάδων, απαντώντας κυρίως στα ερωτήματα «πώς» και «γιατί» (Λάζος 1998, Ιωσηφίδης 2001).

Η εφαρμογή ποιοτικών μεθοδολογιών εξαρτάται από τη φύση του ερευνητικού προβλήματος και από τις συγκεκριμένες επιλογές του ερευνητή. Πολλά ερευνητικά ερωτήματα και προσεγγίσεις αναφέρονται σε κοινωνικά φαινόμενα, ομάδες και καταστάσεις για τα οποία ο βασικός στόχος είναι η διερεύνηση και η ανάλυση της δομής και λειτουργίας τους, καθώς και των κοινωνικών σχέσεων (αίτια, συσχετίσεις, συνέπειες) που τα χαρακτηρίζουν και όχι η απλή αναγωγή τους σε μετρήσιμες ποσότητες (Τάτσης 1997). Επίσης ανάλογα με την οπτική του εκάστοτε ερευνητή, έμφαση μπορεί να δίδεται στα ποιοτικά, μη μετρήσιμα χαρακτηριστικά κάποιου κοινωνικού φαινομένου με στόχο την εξήγηση, την ερμηνεία, την κατανόηση, την ανάπτυξη ή την επιβεβαίωση μιας θεωρίας ή την αποκάλυψη αιτιακών σχέσεων (Johnston κ.α. 2001).

Η θεωρητική αφετηρία και το υπόβαθρο της ποιοτικής μεθοδολογίας παίζουν βασικό ρόλο στον ερευνητικό σχεδιασμό, στην επιλογή των ερευνητικών και μεθοδολογικών εργαλείων, στη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και γενικότερα στη σύνδεση θεωρίας και πράξης. Ακόμη και ερευνητές που έχουν ασαφές θεωρητικό υπόβαθρο και βασικό στόχο την ανάπτυξη πρωτογενούς θεωρίας μέσα από την επαφή με το ερευνητικό πεδίο, είναι μέλη της συνολικής κοινωνίας και ειδικότερων κοινωνικών συνόλων και χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένη ιδεολογία, αξίες, πεποιθήσεις και πιστεύω, που αναπόφευκτα επηρεάζουν τις ερευνητικές τους επιλογές και πρακτικές. Οι ερμηνευτικές, φαινομενολογικές, μεταμοντέρνες ή κριτικές θεωρητικές προσεγγίσεις είναι αυτές που κυριαρχούν στην εφαρμογή της ποιοτικής μεθοδολογίας, αν και αυτό δεν είναι απόλυτο. Ερευνητές με θετικιστικό και μεταθετικιστικό θεωρητικό υπόβαθρο αναλαμβάνουν και φέρνουν σε πέρας έρευνα με σημαντική ή κυρίαρχη την ποιοτική διάσταση (Craib 1998, Ιωσηφίδης 2001).

Τα βασικότερα μεθοδολογικά εργαλεία άντλησης γνώσης από το ερευνητικό πεδίο, στα πλαίσια μιας ποιοτικής έρευνας είναι η συμμετοχική παρατήρηση, η συνέντευξη έρευνας, η βιογραφική ανάλυση, η ιστορική συγκριτική μέθοδος, η ανάλυση περιεχομένου, οι μελέτες περίπτωσης, η έρευνα με τη βοήθεια ομάδων (σε

αυτή την κατηγορία εντάσσονται και τα focus groups) και άλλες (Κυριαζή 1999, Ιωσηφίδης 2001). Η χρήση των μεθοδολογιών αυτών είναι δυνατόν να γίνεται μεμονωμένα ή και σε συνδυασμό, και εξαρτάται κάθε φορά από το είδος και τη φύση του ερευνητικού προβλήματος και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ερευνώμενου πληθυσμού. Η ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας στη σημερινή εποχή, τόσο μεθοδολογικά όσο και σε εφαρμογές, μπορεί να χαρακτηριστεί εντυπωσιακή και σχετίζεται με μια σειρά από κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνική και η πολιτισμική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η ανθρωπογεωγραφία και άλλες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει μεθοδολογία έρευνας στην «καθαρή» της μορφή. Τα ποιοτικά δεδομένα, στις περισσότερες των περιπτώσεων είτε είναι δυνατόν να ποσοτικοποιηθούν έστω και για περιγραφικούς λόγους, είτε να συμπληρωθούν και να ενισχυθούν με ποσοτικά στοιχεία. Επίσης είναι αδύνατον να φανταστούμε ολοκληρωμένες ποσοτικού χαρακτήρα εμπειρικές έρευνες οι οποίες δεν περιέχουν θεωρητικό υπόβαθρο, αξιολογικές κρίσεις ή ερμηνευτικές τοποθετήσεις και αιτιολογήσεις (Eyles 1986). Το γεγονός αυτό αντανάκλαται στην ανάπτυξη πολυμεθοδολογικών προσεγγίσεων στα πλαίσια των οποίων συσχετίζονται και συνδυάζονται με διάφορους τρόπους οι ποσοτικές και οι ποιοτικές μέθοδοι. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι οποίες κερδίζουν συνεχώς έδαφος στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα, είτε η μια μέθοδος συμπληρώνει την άλλη, είτε οι διαφορετικές μεθοδολογίες εφαρμόζονται στη διερεύνηση διαφορετικών χαρακτηριστικών του ίδιου φαινομένου, είτε εφαρμόζονται για την ανάλυση κοινών χαρακτηριστικών, διαφορετικών κοινωνικών φαινομένων (McKendrick 1995).

3. Επιστημολογικές και Μεθοδολογικές Διαμάχες για τη Χρήση Η/Υ στην Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων

Η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων κοινωνικής έρευνας σχεδόν κάθε μορφής (κειμένου, ακουστικής, οπτικής μορφής κτλ) (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis CAQDAS), είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Ο καταλύτης για την ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων α-

νάυσης ποιοτικών δεδομένων ήταν η εμφάνιση και η ανάπτυξη των προγραμμάτων επεξεργασίας κειμένου με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της δυνατότητας αποθήκευσης, παρεμβάσεων και επεξεργασίας. Οι αρχικές προσπάθειες ανάπτυξης ειδικού λογισμικού για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων ξεκίνησε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το ενδιαφέρον για τα προγράμματα αυτά και οι εφαρμογές τους αυξήθηκαν τάχιστα όχι μόνο στο χώρο της ακαδημαϊκής έρευνας αλλά και σε αυτόν της εφαρμοσμένης έρευνας και ιδιαίτερα στους τομείς της έρευνας αγοράς και του μάρκετινγκ. Μερικοί από τους βασικότερους παράγοντες της επέκτασης της χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ποιοτική κοινωνική έρευνα είναι οι ακόλουθοι (McKendrick 1995, Κυριαζή 1998):

- Οι τεράστιες δυνατότητες της σύγχρονης πληροφορικής τεχνολογίας και οι συνεχείς και ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις τόσο στη γενική πληροφορική τεχνολογία όσο και σε ειδικές εφαρμογές στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.
- Ο αυξανόμενος όγκος των ποιοτικών δεδομένων όλων των μορφών και οι μεγάλες δυσκολίες επεξεργασίας και ανάλυσής τους με τον παραδοσιακό τρόπο. Η ίδια η ανάπτυξη της κοινωνικής θεωρίας και της κοινωνικής έρευνας απαιτεί τη συλλογή πολύ μεγαλύτερου όγκου δεδομένων από ό,τι στο παρελθόν. Επιπλέον η αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας, των υπό έρευνα θεμάτων και αντικειμένων και η συνεχής επέκταση της εμβέλειας της κοινωνικής έρευνας, οδήγησαν στη συσσώρευση δεδομένων και ευρημάτων, πολλές φορές υπερβολικού όγκου.
- Οι υπερβολικά χρονοβόρες διαδικασίες ανάλυσης και επεξεργασίας του ποιοτικού υλικού με τον παραδοσιακό τρόπο, η ταχύτητα και η ανάλυση μεγάλου όγκου υλικού σε σχετικά περιορισμένο χρόνο, οδήγησαν στην αυξανόμενη χρήση Η/Υ στην ποιοτική κοινωνική έρευνα.
- Οι σημαντικές και συνεχώς εξελισσόμενες εξειδικευμένες δυνατότητες ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων κοινωνικής έρευνας με τη βοήθεια των υπολογιστών.
- Η συχνή ετερογένεια των ποιοτικών δεδομένων εντός της ίδιας ερευνητικής προσπάθειας κάνει πολύ ευκολότερη, ταχύτερη και αποτελεσματικότερη την επεξεργασία και ανάλυσή τους με τη βοήθεια λογισμικού που έχει τη δυνατότητα ταυτόχρονης ανάλυσης ετερογενούς υλικού.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι αν και το λογισμικό ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων αποτελεί στην ουσία μια «τεχνική» προσαρμοσμένη στις ανάγκες επεξεργασίας των δεδομένων που συλλέγονται με τη βοήθεια διάφορων ποιοτικών μεθόδων κοινωνικής έρευνας, παρουσιάζει φιλοσοφικές και εννοιολογικές αναλογίες με το λογισμικό ανάλυσης ποσοτικών δεδομένων (κωδικοποίηση δεδομένων, κατηγοριοποίηση στοιχείων και ευρημάτων, έλεγχος θεωριών και υποθέσεων, αιτιακές ή άλλες συσχετίσεις που αναδεικνύονται από τα δεδομένα κτλ).

Η επέκταση της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδικών λογισμικών πακέτων για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων κοινωνικής έρευνας, προκάλεσε μια σειρά από συζητήσεις, διαμάχες και ενστάσεις φιλοσοφικού, θεωρητικού και μεθοδολογικού χαρακτήρα. Το κοινό σημείο όλων αυτών των συζητήσεων και ενστάσεων οι οποίες συνεχίζονται, αφορά στο μεθοδολογικό κόστος (ή μάλλον στο ισοζύγιο μεταξύ κόστους και οφέλους) της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, καθώς και στις συνέπειες αυτού του κόστους στην ποιοτική έρευνα, στα ερευνητικά ευρήματα και στην κοινωνική θεωρία. Οι βασικότερες από αυτές τις ενστάσεις είναι οι παρακάτω (Kelle 1997, Marshall 1999, Ford κ.α. 2000):

- Από πολλούς ποιοτικούς κοινωνικούς επιστήμονες γίνεται μια σύνδεση του αυξανόμενου ρυθμού χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ποιοτική κοινωνική έρευνα και ανάλυση με το επιστημολογικό ρεύμα του θετικισμού. Υποστηρίζεται δηλαδή, ότι παρατηρείται μια έμμεση στροφή στο θετικισμό ακόμη και στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, μέσω διαδικασιών των λογισμικών πακέτων ποιοτικής ανάλυσης, οι οποίες δίδουν την αίσθηση (ή ακόμη χειρότερα την βεβαιότητα) της «αντικειμενικής» και «γενικεύσιμης» ανάλυσης. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής. Πρώτον, η σχέση μεταξύ επιστημολογικών ρευμάτων και επιλογών μεθόδου και τεχνικής έρευνας δεν είναι απόλυτη και μονοσήμαντη. Ένας κοινωνικός επιστήμονας που χρησιμοποιεί συνήθως ποσοτικές μεθόδους δεν είναι απαραίτητα και θετικιστής αλλά κάλλιστα μπορεί να είναι κριτικός επιστήμονας, επηρεασμένος από τον κριτικό ρεαλισμό κτλ. Το να είναι κάποιος θετικιστής (ή και οτιδήποτε άλλο) σημαίνει ότι έχει έναν ιδιαίτερο τρόπο σκέψης για την κοινωνική πραγματικότητα, ο οποίος ξεπερνά στενές μεθοδολογικές επιλογές. Δεύτερον, η απόδοση «κύρους» (με τα θετικιστικά κρι-

τήρια) σε μια ερευνητική προσπάθεια μέσω της χρήσης Η/Υ φανερώνει μια συνολική ερευνητική και κατ' επέκταση θεωρητική και μεθοδολογική αδυναμία, η οποία δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να αποδοθεί στην τεχνική της ανάλυσης.

- Εκφράζεται συχνά ο φόβος και η ανησυχία ότι η αυξανόμενη χρήση των υπολογιστών στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, τείνει να δημιουργήσει μια νέα «ορθοδοξία» με σημαντικές θεωρητικές συνέπειες. Η νέα αυτή «ορθοδοξία» είναι δυνατόν να εκφραστεί και να εκδηλωθεί με ποικίλους τρόπους: Πρώτον, οι συγκεκριμένες δυνατότητες και λειτουργίες των λογισμικών πακέτων ποιοτικής ανάλυσης είναι δυνατόν να «καθοδηγούν» τον ερευνητή σε συγκεκριμένους δρόμους, αφήνοντας άλλους ανεκμετάλλετους μόνο και μόνο επειδή δεν συμπεριλαμβάνονται (ως δυνατότητες και ως επιλογές) στο συγκεκριμένο λογισμικό πρόγραμμα. Δεύτερον, πολλές φορές οι ερευνητές παρασύρονται από την «τεχνική της ανάλυσης» παραμελώντας την ουσία της, δηλαδή το θεωρητικό και ερμηνευτικό της περιεχόμενο. Τρίτον, πολλά προγράμματα δίνουν την εντύπωση ότι είναι κάτι παραπάνω από εργαλεία ταξινόμησης ποιοτικών δεδομένων και εξοικονόμησης χρόνου. Π.χ. τα προγράμματα δεν «κατασκευάζουν θεωρία» (ο ερευνητής και μόνο αυτός το κάνει), αλλά υποβοηθούν στην ταξινόμηση και αλληλοσύνδεση του υλικού με οργανωμένο και γρήγορο τρόπο έτσι ώστε να γίνεται «ευκολότερη» η παραγωγή νέων ερμηνειών και θεωρητικών θέσεων. Συνολικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρόλο που πολλοί από τους παραπάνω κινδύνους είναι υπαρκτοί, αυτοί δεν θα πρέπει να αποδίδονται τόσο στην ίδια τη χρήση των υπολογιστών στην ποιοτική έρευνα αλλά περισσότερο στο πλαίσιο και στις προϋποθέσεις της χρήσης αυτής καθώς και στο συγκεκριμένο ρόλο που έχει αυτή η χρήση σε κάθε συγκεκριμένη έρευνα.
- Μια άλλη ένσταση που προβάλλεται συχνά, αφορά στην υποτιθέμενη σύνδεση της ποιοτικής ανάλυσης με τη βοήθεια υπολογιστών με τη θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory). Η σύνδεση αυτή ωστόσο δεν επιβεβαιώνεται εμπειρικά. Αντίθετα, και παρά το γεγονός ότι αρκετά προγράμματα αναπτύχθηκαν εμπνεόμενα από συγκεκριμένες θεωρητικές παραδόσεις (πχ. το Ethnograph από τη φαινομενολογική και εθνογραφική παράδοση, το MAX και στη συνέχεια το WINMAX από τη Βεμπεριανή παράδοση των «ιδεατών τύπων» κτλ), αυτά είναι «ανοιχτά συστήματα» κωδικοποίησης και ανάκτησης ποιοτικών δεδομένων

(code and retrieve) προσαρμοζόμενα σχεδόν σε κάθε θεωρητικό και επιστημολογικό ρεύμα, άποψη και στάση.

- Ο ρόλος της ορολογίας που έχει επικρατήσει και χρησιμοποιείται στην ποιοτική ανάλυση με τη βοήθεια ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι συχνά αρνητικός, διότι επιτείνει τη σύγχυση για τις πραγματικές δυνατότητες των λογισμικών πακέτων και το ρόλο τους στην κοινωνική έρευνα και δημιουργεί παρεξηγήσεις. Π.χ. η χρήση όρων, όπως «κατασκευή θεωρίας» (theory building), «έλεγχος υποθέσεων» (hypothesis testing) ή ακόμη και ο όρος «ανάλυση ποιοτικών δεδομένων» (αντί του ορθότερου αρχειοθέτησης και διαχείρισης δεδομένων data administration and archiving), δημιουργεί συγχύσεις για τον πραγματικό ρόλο του ερευνητή και για τις δυνατότητες των προγραμμάτων.

Συμπερασματικά θα πρέπει να πούμε ότι όλες οι παραπάνω ενστάσεις και αντιρρήσεις δεν είναι δίχως ουσία και θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους ποιοτικούς κοινωνικούς επιστήμονες που χρησιμοποιούν υπολογιστικές τεχνικές για την επεξεργασία του υλικού τους. Κατά τη γνώμη μας, η συνειδητή και κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις, χρήση υπολογιστικών τεχνικών στην ποιοτική έρευνα, προσφέρει στον κοινωνικό επιστήμονα και ερευνητή ένα ισχυρότατο και με διευρυμένες δυνατότητες εργαλείο ταχύτερης και αποτελεσματικότερης οργάνωσης, διαχείρισης, αποθήκευσης, κωδικοποίησης και ανάκτησης μεγάλου όγκου ποιοτικών δεδομένων. Απαραίτητες προϋποθέσεις για την αποφυγή των «παγίδων» που είναι δυνατόν να κρύβει η χρήση λογισμικού ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων είναι η γνώση των επιστημολογικών και μεθοδολογικών διαφωνιών γύρω από αυτά, η «κριτική» τους χρησιμοποίηση και εφαρμογή, ο αποτελεσματικός έλεγχος της ουσίας των ποιοτικών δεδομένων, ο λεπτομερής ερευνητικός σχεδιασμός και η συνεχής αντίσταση στη «γοητεία της τεχνολογίας» (δηλαδή στην αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ποιοτική κοινωνική έρευνα και η ανάλυση των δεδομένων που προκύπτουν από αυτή αποκτά πρόσθετα εχέγγυα επιστημονικότητας, εγκυρότητας και αξιοπιστίας λόγω της χρήσης ειδικού λογισμικού).

4. Βασικές Αρχές και Λειτουργίες των Λογισμικών Πακέτων Ανάλυσης Ποιοτικών Δεδομένων

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε σε ορισμένες από τις βασικότερες κοινές δυνατότητες και λειτουργίες επεξεργασίας και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων με τη βοήθεια ειδικών προγραμμάτων στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην ανάλυση ποιοτικού υλικού που έχει τη μορφή κειμένου. Το υλικό αυτής της μορφής που είναι πολύ συνηθισμένο στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, μπορεί να προέρχεται από μια σειρά από ερευνητικές πηγές και μεθόδους: π.χ. σημειώσεις του ερευνητή από παρατήρηση ή από συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις, υλικό σε μορφή κειμένου από την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων σε ένα focus group, σειρά κειμένων ή τμημάτων κειμένων με σκοπό την ανάλυση περιεχομένου κτλ. Ορισμένες από τις βασικότερες αρχές, δυνατότητες και λειτουργίες των προγραμμάτων αυτών είναι οι ακόλουθες (Barry 1998, Ford κ.α. 2000, Marshal 1999, www.quarc.de/body_overview.html , <http://sophia.smith.edu>):

- Εισαγωγή και Αποθήκευση Δεδομένων (Data Entry and Storage)
- Κωδικοποίηση (Coding)
- Δυνατότητες Υπενθύμισης και Υπομνηματοποίησης (Memoing and Annotation)
- Σύνδεση Δεδομένων (Data Linking)
- Αναζήτηση και Ανάκτηση (Search and Retrieval)
- Οπτική Παρουσίαση (Visualisation)
- Ποσοτικοποίηση (Quantification)
- Ομαδική Ανάλυση (Team Analysis and Work)
- Κατασκευή Θεωρίας και Έλεγχος Υπόθεσης (Theory Building and Hypothesis Testing)

Εισαγωγή και Αποθήκευση Δεδομένων (Data Entry and Storage)

Η πρώτη ανάγκη που καθίσταται επιτακτική για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων με τη βοήθεια λογισμικού, είναι αυτή της εισαγωγής και στη συνέχεια της αποθήκευσης των δεδομένων αυτών (οποιασδήποτε μορφής) μέσα στο πρόγραμμα. Όσον αφορά στην εισαγωγή δεδομένων, τα προγράμματα διαφέρουν μεταξύ τους στο ότι άλλα από αυτά επιτρέπουν την απευθείας πληκτρο-

λόγηση και σύνταξη κειμένων εντός του προγράμματος, ενώ άλλα επιτρέπουν την εισαγωγή κειμένων στο πρόγραμμα τα οποία έχουν συνταχθεί εκτός του προγράμματος. Η πιο ευέλικτη μορφή εξασφαλίζεται στα προγράμματα που επιτρέπουν ταυτόχρονα και τους δυο τρόπους εισαγωγής δεδομένων. Αυτό συμβαίνει διότι πολλές φορές ο ερευνητής λαμβάνει ποιοτικό υλικό με τη μορφή κειμένων από πολλές πηγές π.χ. από τους βοηθούς έρευνας, και η δυνατότητα εισαγωγής εξωτερικών κειμένων στο πρόγραμμα (αυτούσια ή με κάποιες μετατροπές στο format τους) παρέχει μεγάλες διευκολύνσεις από άποψη κόπου και χρόνου.

Όπως και στην εισαγωγή των δεδομένων, τα διάφορα προγράμματα διαφέρουν μεταξύ τους και όσον αφορά στην αποθήκευσή τους. Άλλα από αυτά αποθηκεύουν τα δεδομένα σε εσωτερικά αρχεία (internal files) και άλλα και σε εξωτερικά αρχεία (external files). Στην περίπτωση των εξωτερικών αρχείων, κάθε φορά που αρχίζει η ανάλυση των δεδομένων με τη βοήθεια του υπολογιστή, απαιτείται η «επανεισαγωγή» των δεδομένων και των αρχείων στο πρόγραμμα. Η διαδικασία αυτή, αν και φαίνεται επίπονη, στην ουσία είναι εξαιρετικά απλή και επιπρόσθετα αυξάνει την ασφάλεια των δεδομένων και της ανάλυσης συνολικότερα.

Αρκετά προγράμματα αποθηκεύουν τα ποιοτικά δεδομένα σε καταλόγους (indexes), οι οποίοι συντάσσονται ανάλογα με διάφορα κριτήρια (ιεραρχικά ή μη) από τον χειριστή. Ο κατάλογος αρχείων και δεδομένων, εκτός του ότι οργανώνει καλύτερα τα στοιχεία, βοηθά και σε άλλες λειτουργίες και δυνατότητες π.χ. σε γρηγορότερες αναζητήσεις (searches) όλων των τύπων.

Κωδικοποίηση (Coding)

Η κωδικοποίηση των δεδομένων στην ποιοτική κοινωνική έρευνα αποτελεί μια βασική λειτουργία της ανάλυσης, είτε χρησιμοποιείται ο ηλεκτρονικός υπολογιστής είτε χρησιμοποιούνται παραδοσιακότερες και πιο συμβατικές τεχνικές. Γενικά και αρκετά σχηματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κωδικοποίηση είναι η απόδοση ειδικής σημασίας ή νοήματος σε διαφορετικά τμήματα του ποιοτικού υλικού και, αν μιλάμε για κείμενο, σε διαφορετικά τμήματα των κειμένων που απαρτίζουν το ποιοτικό ερευνητικό υλικό. Π.χ. σε μια έρευνα για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που δημιουργεί η ανεργία, μπορεί να μας ενδιαφέρει η αιτιολόγηση της ανεργίας από τους ίδιους τους ανέργους λόγω προσωπικής (και όχι κοινωνικής) αποτυχίας και ανικανότητας. Τα τμήματα του ποιο-

τικού υλικού (π.χ. συνεντεύξεις σε βάθος με μακροχρόνια άνεργους) που δείχνουν ότι οι άνεργοι αποδίδουν την κατάστασή τους σε προσωπική αποτυχία, κωδικοποιούνται με ενιαίο τρόπο κάτω από έναν τίτλο της επιλογής του ερευνητή. Ο τίτλος αυτός είναι ένας κωδικός (code). Η κωδικοποίηση του ποιοτικού υλικού (όπως και κάθε είδους δεδομένων ποσοτικών ή ποιοτικών) είναι η βάση για την παραπέρα ανάλυση, την κατηγοριοποίηση, την κατασκευή εννοιών, τον έλεγχο ή την κατασκευή θεωρητικών θέσεων και σχημάτων, την ερμηνεία και την κατανόηση των υπό έρευνα ομάδων και φαινομένων.

Για να αναδειχθεί η σημασία της διαδικασίας της κωδικοποίησης για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων κοινωνικής έρευνας, παρουσιάζουμε συνοπτικά μια πραγματική περίπτωση ανάπτυξης ενός ολοκληρωμένου συστήματος κωδικοποίησης (coding system) ποιοτικών δεδομένων με τη μορφή συνεντεύξεων (Weston κ.α. 2001). Η συγκεκριμένη αυτή έρευνα, που ήταν συλλογικού χαρακτήρα (teamwork), αφορούσε στη διερεύνηση των πρακτικών ανάδρασης (reflection) πεπειραμένων καθηγητών πανεπιστημίου για τη βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας τους. Τα βασικότερα στοιχεία της πορείας για την ανάπτυξη ενός συνεκτικού συστήματος κωδικοποίησης είναι νομίζουμε τα παρακάτω:

- Η εξαντλητική διερεύνηση των θεωρητικών προϋποθέσεων και των εννοιολογικών πλαισίων που επηρεάζουν το σύστημα της κωδικοποίησης
- Η διαλεκτική πορεία της ανάπτυξης των κατηγοριών της κωδικοποίησης ξεχωριστά από διάφορα μέλη της ερευνητικής ομάδας ή ατομικά και η συνεχής συλλογική ανάδραση και τροποποίηση του συστήματος.
- Ο καθορισμός σαφούς μονάδας ανάλυσης (unit of analysis) η οποία είναι απαραίτητη για την κωδικοποίηση του ποιοτικού υλικού. Στη συγκεκριμένη έρευνα η μονάδα ανάλυσης ήταν η «στιγμή-επεισόδιο ανάδρασης» (episode of reflection).
- Οι προσπάθειες και οι στρατηγικές των ερευνητών για ενίσχυση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας του συστήματος κωδικοποίησης των ποιοτικών τους δεδομένων.

Θεωρούμε ότι σε τέτοιου είδους ερευνητικές προσπάθειες, η χρήση λογισμικού ανάλυσης και επεξεργασίας ποιοτικών δεδομένων είναι δυνατόν να βοηθήσει πολλαπλά τους ερευνητές, κυρίως για τους εξής λόγους:

- Ο συλλογικός χαρακτήρας όλο και περισσότερων ερευνητικών εγχειρημάτων και οι αυξημένες ανάγκες οργάνωσης, συντονισμού και συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της ομάδας, μπορούν να ικανοποιηθούν με τη χρήση λογισμικού που παρέχει δυνατότητες συλλογικής δουλειάς στον ίδιο χώρο ή και από απόσταση.
- Οι αυξημένες απαιτήσεις κωδικοποίησης, συνεχών τροποποιήσεων και επανακωδικοποίησης των ποιοτικών δεδομένων όχι μόνο πριν, αλλά και κατά τη διάρκεια της ανάλυσης και της επεξεργασίας τους, μπορούν να ικανοποιηθούν από τη χρήση λογισμικού το οποίο χαρακτηρίζεται από σημαντικές δυνατότητες οργάνωσης του υλικού και λεπτομερούς παρακολούθησης και εποπτείας όλης της διαδικασίας κωδικοποίησης και ανάλυσης.

Όλα τα προγράμματα ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων προσφέρουν δυνατότητες και λειτουργίες κωδικοποίησης. Η κωδικοποίηση (αν μιλούμε για κείμενα) γίνεται με την τμηματοποίηση του κειμένου κατά την κρίση του χειριστή και την απόδοση σε κάθε ή σε κάποια από αυτά τα τμήματα, διαφορετικών κωδικών. Η απόδοση αυτή αποθηκεύεται στο σύστημα και επανεμφανίζεται με διάφορες μορφές, όταν ζητηθεί από τον χειριστή. Σε ένα τμήμα του κειμένου μπορούν να αποδοθούν παραπάνω από ένας κωδικοί. Πολλά συστήματα προσφέρουν τη δυνατότητα ιεραρχικής ή πολυεπίπεδης κωδικοποίησης (hierarchical or multi-level coding). Ιεραρχική κωδικοποίηση σημαίνει κατάταξη των κωδικών σε μια τέτοια σειρά, ώστε ο ένας να αποτελεί συνέχεια ή να προκύπτει από τον άλλον. Επίσης μπορεί να σημαίνει την κατάταξή τους σε σειρά σπουδαιότητας ή σε ένα σχήμα συνόλου υποσυνόλου. Η δυνατότητα του συστήματος να σχηματίζει ιεραρχικές κωδικοποιήσεις (και να τις παρουσιάζει με τη μορφή γραφημάτων όποτε αυτό ζητηθεί) είναι αρκετά σημαντική, διότι με αυτόν τον τρόπο οργανώνεται καλύτερα το υλικό αλλά και διευκολύνεται η κατανόηση και η ερμηνεία του. Τα προηγούμενα δεν σημαίνουν ότι τα προγράμματα δεν προσφέρουν και δυνατότητες για μη ιεραρχική κωδικοποίηση ή αλλιώς για «ελεύθερη κωδικοποίηση» (free coding). Σε πολλές περιπτώσεις, η μη ιεραρχική κωδικοποίηση είναι εξίσου χρήσιμη και απαραίτητη με την ιεραρχική, λειτουργώντας συμπληρωματικά η μία με την άλλη.

Πολύ σημαντικές δυνατότητες των προγραμμάτων σε σχέση με την κωδικοποίηση είναι επίσης και η δυνατότητα αλλαγής, μετατροπής ή πλήρους απάλειψης των κωδικών, η δυνατότητα ανα-

λυτικού ορισμού του κωδικού και της σημασίας του, η δυνατότητα αναλυτικής παρουσίασης των κωδικών, των κωδικοποιημένων τμημάτων και στοιχείων από τα κείμενα από τα οποία προέρχονται, η δυνατότητα παρουσίασης των κωδικών με τη μορφή γραφημάτων ή «δέντρων» (coding trees) και γενικότερα η ευελιξία κωδικοποίησης, αναθεώρησης και επανακωδικοποίησης.

Δυνατότητες Σχολιασμού και Υπομνηματοποίησης (Memoing and Annotation)

Οι δυνατότητες αυτές αναφέρονται στην κατασκευή αναλυτικών ή λιγότερο αναλυτικών ή επιγραμματικών υπομνημάτων / σχολίων για τμήματα του ποιοτικού υλικού, στα οποία καταγράφονται σκέψεις, ερμηνείες, υπογραμμίζονται χρήσιμες διαστάσεις, γίνονται διασυνδέσεις με άλλα δεδομένα κτλ. Η υπομνηματοποίηση με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, θα μπορούσαμε σχηματικά να πούμε, ότι αντικαθιστά τη σημείωση σχολίων στο περιθώριο κειμένων που γίνονται με το χέρι. Τα περισσότερα προγράμματα προσφέρουν τη δυνατότητα αναλυτικού σχολιασμού, από την άποψη του χώρου. Επίσης σημαντική είναι και η δυνατότητα συνεχούς εμφάνισης (ή εμφάνισης όταν ζητηθεί) των σχολιασμένων τμημάτων στην επιφάνεια εργασίας του προγράμματος και της εμφάνισης των ίδιων των σχολίων / υπομνημάτων (Amankwa 2000). Η υπομνηματοποίηση παίζει επίσης κεντρικό ρόλο και στη διαδικασία κωδικοποίησης του ποιοτικού υλικού, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα αναλυτικού ορισμού των κωδικών, του σκοπού, της χρησιμότητάς τους και της εννοιολογικής και ερμηνευτικής τους προοπτικής. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις ανάλυσης ογκώδους ποιοτικού υλικού, η υπομνηματοποίηση βοηθά στη συνεχή επισήμανση και σχολιασμό με οργανωμένο τρόπο των δεδομένων και στη συνέχεια στην ανάλυση, ερμηνεία και θεωρητική επεξεργασία.

Σύνδεση Δεδομένων (Data Linking)

Η σύνδεση δεδομένων μεταξύ τους ή η σύνδεση αποτελεσμάτων άλλων λειτουργιών των προγραμμάτων ποιοτικής ανάλυσης, είναι από τις σημαντικότερες δυνατότητές τους, αν και ο βαθμός, η ευκολία και η πολυπλοκότητα των συνδέσεων διαφέρουν ανάλογα με το λογισμικό πακέτο που κάθε φορά χρησιμοποιείται. Όταν μιλούμε για σύνδεση δεδομένων, εννοούμε τη (με διάφορους τρόπους) σύνδεση διαφορετικών τμημάτων της βάσης των

ποιοτικών δεδομένων. Π.χ. της σύνδεσης τμημάτων κειμένων μεταξύ τους, κωδικών μεταξύ τους, κωδικών και σχολίων, υπομνημάτων και κωδικών κτλ.

Όταν το λογισμικό πακέτο είναι ευέλικτο και δίνει τη δυνατότητα πραγματικών συνδέσεων και όχι απλών αναφορών, τότε είναι πιο χρήσιμο για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων και λειτουργικότερο. Οι συνδέσεις μεταξύ των δεδομένων, ιδιαίτερα αν γίνονται (λόγω δυνατότητας του προγράμματος) σχετικά απλά και γρήγορα, προσφέρουν μεγάλα οφέλη στην κατηγοριοποίηση και ανάλυση του συνολικού ποιοτικού υλικού. Οι τρόποι σύνδεσης ποικίλουν και εξαρτώνται από το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα και τις επιλογές του ερευνητή ή της ερευνητικής ομάδας.

Αν θέλαμε να δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα, μπορούμε να πούμε ότι η σύνδεση διαφορετικών τμημάτων κειμένου (πχ. από ατομικές συνεντεύξεις σε βάθος), θα μπορούσε να γίνει με όρους ομοιότητας (ίδιες ή παρόμοιες επισημάνσεις, γνώμες, ερμηνείες, στάσεις), με όρους διαφοράς (διαφορετικές επισημάνσεις, γνώμες, ερμηνείες, στάσεις), πλήρους αντίθεσης (εντελώς αντίθετες επισημάνσεις, γνώμες, ερμηνείες, στάσεις) ή –ακόμη πληρέστερα– με όλους τους παραπάνω τρόπους ταυτόχρονα.

Αναζήτηση και Ανάκτηση (Search and Retrieval)

Οι δυνατότητες αναζήτησης των προγραμμάτων ποιοτικής ανάλυσης μοιάζουν με αυτές των διαφόρων πυλών του διαδικτύου (Internet) και επιτρέπουν την αναζήτηση εντός του ποιοτικού υλικού που συνδέεται στο λογισμικό πακέτο, λέξεων, φράσεων ή μεγαλύτερων τμημάτων. Οι δυνατότητες αναζήτησης που προσφέρουν τα προγράμματα αυτά εκτείνονται από απλές αναζητήσεις μέχρι συνθετικές αναζητήσεις, αναζητήσεις συνωνύμων λέξεων, αναζητήσεις παραγώγων λέξεων, προερχόμενα από μια κοινή ρίζα κτλ. Οι δυνατότητες αναζήτησης αναμιγνύονται και με τις δυνατότητες κωδικοποίησης. Εξαιρετικά χρήσιμες είναι οι αναζητήσεις κωδικοποιήσεων και ιδιαίτερα τμημάτων των κειμένων του ποιοτικού υλικού τα οποία έχουν κωδικοποιηθεί πολλαπλά. Γενικότερα, η γρήγορη αναζήτηση λέξεων ή φράσεων κλειδιών και η οργανωμένη παρουσίαση των αποτελεσμάτων βοηθά στην πληρέστερη αποσαφήνιση κρίσιμων διαστάσεων του ποιοτικού υλικού από εννοιολογικής και ερμηνευτικής –κυρίως– πλευράς.

Άμεσα συνδεόμενες με τις δυνατότητες αναζήτησης είναι και

οι δυνατότητες ανάκτησης δεδομένων, δηλαδή επανεμφάνισης αποθηκευμένων δεδομένων (ολόκληρων κειμένων, τμημάτων κτλ), όταν αυτό ζητηθεί, με όλα τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης επεξεργασίας τους. Η γρήγορη και με απλές διαδικασίες ανάκτηση δεδομένων και διαδικασιών, καθώς και ο σαφής και πλήρης τρόπος παρουσίασης τους, είναι μια από τις κρισιμότερες λειτουργίες των υπολογιστικών προγραμμάτων για την ανάλυση ποιοτικού υλικού.

Μερικές από τις βασικότερες λειτουργίες ανάκτησης είναι οι παρακάτω:

- Ανάκτηση ολόκληρων των ξεχωριστών κειμένων / δεδομένων που συναπαρτίζουν το ποιοτικό υλικό.
- Ανάκτηση τμημάτων του υλικού (από τα πιο περιορισμένα μέχρι τα πιο εκτεταμένα) που έχουν κωδικοποιηθεί και παρουσιάσει τους με οργανωμένο τρόπο (ομαδοποίηση όλων των κωδικοποιημένων τμημάτων με τον ίδιο κωδικό, ένδειξη για τα μητρικά κείμενα από τα οποία προέρχονται, παρουσίαση των κωδικοποιημένων τμημάτων ιεραρχικά, εάν κωδικοποιήθηκαν με το ιεραρχικό σύστημα κτλ).
- Ανάκτηση όλων των κωδικών ενός κειμένου ή όλων των κειμένων σε ιεραρχική και μη μορφή.
- Ανάκτηση των υπομνημάτων και των σχολίων συνοδευόμενα από τα τμήματα των κειμένων στα οποία αναφέρονται.
- Ανάκτηση της σύνδεσης των δεδομένων μεταξύ τους και αποτελεσμάτων προηγούμενων αναζητήσεων.

Οπτική Παρουσίαση (Visualisation)

Η δυνατότητα οπτικής παρουσίασης των επεξεργασιών και των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ποιοτικού υλικού, συνίσταται στη δυνατότητα συμβολικής παρουσίασης όλων των αντικειμένων της ανάλυσης με διάφορους τρόπους (γραφήματα, καταλόγους, σχεδιαγράμματα, «δέντρα» κτλ). Τα αντικείμενα της ανάλυσης μπορεί να είναι οι κωδικοί, τα υπομνήματα, τα σχόλια, τμήματα κειμένων κτλ.

Οι δυνατότητες αυτές διαφέρουν από πρόγραμμα σε πρόγραμμα. Όταν είναι ικανοποιητικές και γίνονται με εύκολες και απλές εντολές, βοηθούν σε μεγάλο βαθμό στην οργάνωση της σκέψης, στο σχεδιασμό των παραπέρα βημάτων και ανάλυσης, στην επισήμανση παραλείψεων, στη συνοπτική εποπτεία της μέχρι

τότε πορείας της ανάλυσης, στην αναθεώρηση προηγούμενων ενεργειών κτλ.

Ποσοτικοποίηση (Quantification)

Η ποσοτικοποίηση αναφέρεται στις δυνατότητες μετατροπής των αποτελεσμάτων της ποιοτικής ανάλυσης σε ποσοτικά στοιχεία ή ταξινόμησης και παρουσίασής τους με ποσοτικό τρόπο (σε πίνακες κτλ) ή στις δυνατότητες σύνδεσης και μεταφοράς δεδομένων από το λογισμικό πακέτο ποιοτικής ανάλυσης σε άλλα λογισμικά πακέτα ποσοτικού χαρακτήρα πχ. στο Στατιστικό Πακέτο για τις Κοινωνικές Επιστήμες (Statistical Package for Social Sciences, SPSS).

Οι δυνατότητες ποσοτικοποίησης ποικίλουν από πρόγραμμα σε πρόγραμμα και τις περισσότερες φορές χρησιμοποιούνται περιθωριακά και μόνο για απλούς λόγους παρουσίασης, αφού ο βασικός στόχος της ποιοτικής ανάλυσης είναι η ερμηνεία και η κατανόηση κοινωνικών διαδικασιών, σχέσεων και φαινομένων και όχι η αναγωγή τους σε μετρήσιμα μεγέθη.

Ομαδική Ανάλυση (Team Analysis and Work)

Οι δυνατότητες που προσφέρουν τα προγράμματα επεξεργασίας ποιοτικού υλικού για ομαδική ανάλυση, ποικίλλουν ανάλογα με τον τύπο του λογισμικού. Η ομαδική ανάλυση συνίσταται στη δυνατότητα διαφορετικών χρηστών να προβαίνουν ταυτόχρονα σε επεξεργασίες του ποιοτικού υλικού της ίδιας ερευνητικής προσπάθειας. Τα πλεονεκτήματα της ομαδικής ανάλυσης επικεντρώνονται κυρίως στην εξοικονόμηση χρόνου, στο σχηματισμό συνεκτικών πολυεπιστημονικών ή διεπιστημονικών ερευνητικών ομάδων και στην αμοιβαία αλληλεπίδραση δυο ή περισσότερων ερευνητών για την αντιμετώπιση κοινών θεμάτων και προβλημάτων ανάλυσης.

Κατασκευή Θεωρίας και Έλεγχος Υπόθεσης (Theory Building and Hypothesis Testing)

Τα προγράμματα ανάλυσης ποιοτικού υλικού δεν παρέχουν δυνατότητες αυτόματης κατασκευής θεωριών και ελέγχου ερευνητικών υποθέσεων. Αυτές τις δυνατότητες τις έχει μόνο ο ερευνητής ή η ερευνητική ομάδα.

Όμως οι προηγμένες δυνατότητες και διαδικασίες ταξινόμησης και πολλαπλής επεξεργασίας του ποιοτικού υλικού που προσφέρουν τα προγράμματα αυτά, βοηθούν στην οργάνωση και αποσαφήνιση εννοιολογικών πλαισίων, κατηγοριών, ερμηνειών και επεξεργασιών που είναι δυνατόν να οδηγήσουν είτε στην κατασκευή και διατύπωση νέων θεωρητικών σχημάτων, είτε στον έλεγχο υποθέσεων που έχουν τεθεί από πριν, είτε στη διάγνωση του βαθμού συμφωνίας ή διαφωνίας του εμπειρικού ερευνητικού υλικού με προϋπάρχοντα θεωρητικά και αναλυτικά πλαίσια.

5. Αντί Συμπερασμάτων: Βασικές Λειτουργίες του Λογισμικού Ποιοτικής Ανάλυσης

Συμπερασματικά, ομαδοποιούνται με συνοπτικό τρόπο οι κοινές και οι πρόσθετες λειτουργίες του λογισμικού ποιοτικής ανάλυσης, καθώς και οι πρόσφατες βελτιώσεις του.

Κοινές Λειτουργίες του Λογισμικού Ποιοτικής Ανάλυσης

- Τμηματοποίηση του υλικού (κειμένων, ακουστικού, οπτικού υλικού κτλ)
- Κωδικοποίηση επιλεγμένων τμημάτων του ποιοτικού υλικού για περιγραφικούς, εννοιολογικούς και ερμηνευτικούς λόγους
- Ανάκτηση επιλεγμένων τμημάτων του ποιοτικού υλικού
- Ανάκτηση επιλεγμένων κωδικοποιημένων τμημάτων του ποιοτικού υλικού
- Ελεύθερη και ιεραρχική κωδικοποίηση
- Αυτόματες και ημιαυτόματες αναζητήσεις δεδομένων όλων των τύπων
- Εκτύπωση όλων των τύπων των επεξεργασιών και αναλύσεων
- Σχολιασμός και υπομνηματοποίηση του ποιοτικού υλικού
- Αυτόματη και επιλεγμένη αποθήκευση όλων των διαδικασιών, επεξεργασιών και αναλύσεων
- Ομαδική ταυτόχρονη ανάλυση και επεξεργασία του ποιοτικού υλικού από απόσταση
- Εξαγωγή δεδομένων σε στατιστικά πακέτα, συνήθως στο SPSS
- Δυνατότητες πολυεπιστημονικής, διεπιστημονικής και πολυμεθοδολογικής ανάλυσης

Πρόσθετες Λειτουργίες του Λογισμικού Ποιοτικής Ανάλυσης

- Δυνατότητες γραφικής απεικόνισης σχέσεων μεταξύ τμημάτων του ποιοτικού υλικού, κωδικών, σχολίων, υπομνημάτων και άλλων πληροφοριών
- Δυνατότητες γραφικών απεικονίσεων υψηλής ποιότητας
- Δυνατότητες κωδικοποίησης ποιοτικού υλικού μη γραπτής μορφής
- Δυνατότητες σύνδεσης με το διαδίκτυο
- Αυξημένες δυνατότητες αναζήτησης πολλαπλών τύπων (συνώνυμων λέξεων, συνθετικές ή αλληλοαποκλειόμενες αναζητήσεις, αναζητήσεις ομοιότητας, συγγένειας κτλ)

Πρόσφατες Βελτιώσεις του Λογισμικού Ποιοτικής Ανάλυσης

- Ευκρινέστερες και πληροφοριακά πιο πλούσιες επιφάνειες εργασίας
- Αυξημένη ταχύτητα κωδικοποίησης και ανάκτησης δεδομένων
- Αυξημένες και πιο εκτεταμένες δυνατότητες υπομνηματοποίησης
- Πολλαπλοί τρόποι αναζήτησης
- Αυξημένες δυνατότητες σύνδεσης δεδομένων
- Δυνατότητες ανάλυσης κοινωνικών δικτύων (social network analysis)
- Δυνατότητες ταυτόχρονης ανάλυσης από πολλούς ερευνητές και από απόσταση
- Εκτεταμένες και αυξημένες δυνατότητες εξαγωγής δεδομένων σε στατιστικά ή ποσοτικά λογισμικά πακέτα
- Πληρέστερα ηλεκτρονικά και συμβατικά εγχειρίδια
- Περισσότερη «φιλικότητα» προς το χρήστη

Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από Barry 1998

Οι δυνατότητες και τα πλεονεκτήματα της χρήσης λογισμικού ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων αναδεικνύονται μέσα από την ευρεία εφαρμογή τους σε ερευνητικά εγχειρήματα. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε μερικές από τις δυνατότητες αυτές μέσα από ένα συγκεκριμένο ερευνητικό εγχείρημα. Το εγχείρημα αυτό αφορά στη χρήση του λογισμικού πακέτου NUD*IST για την ανάλυση συνεντεύξεων και άλλων δεδομένων με σκοπό τη διερεύνηση του φαινομένου της «κατάθλιψης μετά την γέννα» (postpartum depression) Αφροαμερικανίδων γυναικών (Amankwaa 2000). Και μέσα από τη συγκεκριμένη αυτή έρευνα μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής πλεονεκτήματα της χρήσης λογισμικού για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων:

- Την ταυτόχρονη οργάνωση, επεξεργασία και ανάλυση ετερογενούς υλικού (στη συγκεκριμένη περίπτωση συνεντεύξεων, σημειώσεων πεδίου fieldnotes και άρθρων από τον τύπο)
- Τη συνεχή χρήση σχολίων και υπομνημάτων για διάφορα τμήματα του ποιοτικού υλικού. Οι διευρυμένες δυνατότητες του λογισμικού για οργάνωση, παρουσίαση και ανάκτηση των σχολίων και των υπομνημάτων, βοηθά να μη «χαθεί ούτε μια ιδέα» του ερευνητή ή των ερευνητών κατά τη διαδικασία της ενασχόλησης με το ποιοτικό υλικό. Τις περισσότερες φορές οι ιδέες αυτές έχουν σημαντικότερη ερμηνευτική, αναλυτική και θεωρητική σημασία.
- Την αποτελεσματική κωδικοποίηση και επανακωδικοποίηση του ποιοτικού υλικού. Στη συγκεκριμένη έρευνα εφαρμόστηκε ιεραρχική και ελεύθερη κωδικοποίηση (164 κωδικοί σε επτά θεματικές περιοχές), χρησιμοποιήθηκε η δυνατότητα ορισμού κάθε κωδικού από τον ερευνητή και ταυτόχρονου σχολιασμού κάθε τμήματος του ποιοτικού υλικού που κωδικοποιήθηκε.
- Τη χρησιμοποίηση των δυνατοτήτων οπτικής παρουσίασης της ανάλυσης των δεδομένων σε διάφορα στάδιά της, ώστε να υπάρχει ολοκληρωμένη εποπτεία της διαδικασίας και να σχεδιαστούν αποτελεσματικότερα τα επόμενα βήματα.

Τέλος θα ήταν χρήσιμο να επισημάνουμε δυο σημαντικές διαστάσεις της χρήσης λογισμικού ποιοτικής ανάλυσης:

- Το λογισμικό ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, είτε χρησιμοποιείται αυτόνομα, είτε σε συνδυασμό με παραδοσιακές μεθόδους, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εργαλείο ελέγχου και συστηματοποίησης του ποιοτικού υλικού και άρα η χρήση του να τίθεται στις πραγματικές της διαστάσεις.
- Το λογισμικό ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων προσφέρει σημαντικότερες δυνατότητες αύξησης της διαφάνειας (transparency) κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, δηλαδή παρουσίασης όλης της πορείας επεξεργασίας, κατηγοριοποίησης και θεωρητικοποίησης του υλικού. Αυτή η δυνατότητα συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη αξιολόγηση και κριτική της διαδικασίας της ανάλυσης και τελικά στην ενίσχυση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

Βιβλιογραφία - Πηγές

Ξενόγλωσση

- Amankwaa L., «Qualitative data analysis: using NUD*IST 4 in a preliminary investigation of postpartum depression among African-American women», *The Qualitative Report*, No 3&4, 2000. (<http://www.nova.edu/ssss/QR/QR4-3/amankwaa.html>)
- Barry C.A., «Choosing qualitative data analysis software: Atlas.ti and Nudist compared», *Sociological Research Online*, Τεύχος: 2:2, 1998. (<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/3/3/4.html>).
- Craib I., *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Eyles J., «Qualitative methods: a new revolution?», Eyles, J. (επίμ.) *Qualitative Approaches in Social and Geographical Research*. Occasional Paper No 26, London, 1986, Department of Geography and Earth Science, Queen Mary College, University of London.
- Ford K., Oberski I., Higgins S., «Computer-aided qualitative analysis of interview data: some recommendations for collaborative working», *The Qualitative Report*, No 3&4, 2000. (<http://www.nova.edu/ssss/QR/QR4-3/oberski.html>)
- Gaber J., Gaber S.L., «Utilizing mixed method research designs in planning: the case of 14th Street, New York City», *Journal of Planning Education and Research*, Τεύχος 17, 1997, σελ. 95-103.
- Johnston R.J., Gregory D., Pratt G., Watts M. (επίμ.) *The Dictionary of Human Geography*, 4th Edition, Blackwell, Oxford, 2001.
- Kelle U., «Theory building in qualitative research and computer programs for the management of textual data», στο *Sociological Research Online*, Τεύχος 2: 2, 1997. (<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/2/1.html>)
- Marshal H, *Rigour or Rigidity? The Role of CAQDAS in Qualitative Research*, School of Social Science and Planning, Melbourne, 1999. (<http://www.latrobe.edu.au /agr/offer/papers/Hmarshal.htm>).
- McKendrick J.H., *Multi Method Research in Population Geography: a Primer to Debate*, The University of Manchester, Manchester, 1995.

Weston C., Gandell T., Beauchamp J., McAlpine L., Wiseman C., Beauchamp C. «Analyzing interview data: the development and evolution of a coding system» στο *Qualitative Sociology*, Τεύχος 24(3), 2001, σελ. 381-400.

Ελληνόγλωσση

Ιωσηφίδης Θ., *Η Μέθοδος των Focus Groups στην Κοινωνική Έρευνα: η Περίπτωση του Ερευνητικού Προγράμματος MEDACTION*, Αθήνα, 2001. Εισήγηση στο «Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο: Κοινωνικές Εξελίξεις στη Σύγχρονη Ελλάδα και Ευρώπη», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Σύλλογος Ελλήνων Κοινωνιολόγων (ΣΕΚ). Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο. 24-26 Μαΐου.

Κυριαζή Ν., *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα., Αθήνα, 1999.

Λάζος Γ., *Το Πρόβλημα της Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1998.

Τάτσης Ν.Χ., *Κοινωνιολογία. Ιστορική Εισαγωγή και Θεωρητικές Θεμελιώσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997.

Πηγές Διαδικτύου <http://www.scolari.co.uk>

(Ανάπτυξη και διάθεση ειδικού λογισμικού ποιοτικής ανάλυσης από τις Εκδόσεις Sage) <http://www.caqdas.soc.surrey>

(Στοιχεία και πληροφορίες για το λογισμικό ποιοτικής ανάλυσης) http://www.quarc.de/body_overview.html

(Συγκριτική παρουσίαση των δυνατοτήτων και των λειτουργιών τεσσάρων προγραμμάτων ανάλυσης και επεξεργασίας ποιοτικών δεδομένων) <http://sophia.smith.edu>

(Στοιχεία και πληροφορίες για το λογισμικό ποιοτικής ανάλυσης) <http://www.her.nsf.gov>

(Στοιχεία και πληροφορίες για το λογισμικό ποιοτικής ανάλυσης) <http://www.auckland.ac.nz>

(Στοιχεία και πληροφορίες για το λογισμικό ποιοτικής ανάλυσης)
Σημείωση: Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους κριτές της εργασίας αυτής, για τις εποικοδομητικές τους παρατηρήσεις